

Etxahun olerkari erromantikoa

Jean HARITSCHELHAR

I- Lehen pheredikia

XVIII. mendea mende berezi bat da mendebaldeko Europan. Izan dadien Ingalaterran, Alemanian edo Frantzian ideia berriak sortzen ari dira, giroa aldatzen ari da. Alabaina, bukatzera doa Aro klasikoa; Espainian Frantzian bezala joanak dira urrezko mendeak, Espainian XVI. eta XVII.ak, Frantzian Luis XIV.a. Sartuak dira literaturaren historian Cervantes, Lope de Vega eta Tirso de Molina, Corneille, Racine eta Molière, Shakespeare, egjazko izarrak.

Europako Iparraldean, aldiz, sortzen ari da aro berri bat, Ingalaterran nola Alemanian. XVIII. mendean Janus Mac Pherson, olerkari eskosiarrak argitaratzen ditu gaelikoz idatziak dituen olerkiak beren ingeles itzulpenarekin, diolarik Ossian Kristoren ondoko III. mendeko bertsolari batena zirela. Arrakasta handia ukan zuen eta bere eragina literatura erromantikoa.

Frantzian ere Entziklopedistak, zientzien eta filosofiaren bultzatzaileei esker, argien mendeak aldatzen du osoki orduko giroa Europa guzian zabalduko dena. Denbora berean halere, sentiberatasun berezi bat agertzen da Jean-Jacques Rousseau idazlearekin. Alde batetik *Confessions* deritzan liburuarekin aitortzen du nor den, agertzen da den bezala, bere "ni" hori aztertzen duela eta, denbora berean, bere baitako segetu eta ametsak azaltzen irakurleari eta beraz munduari. Bertze liburu batek *Les rêveries du promeneur solitaire* adierazten du bide beretik doala Rousseau, "solitaire" hitzon-

doak erakutsiz maite duen bakartasuna eta "rêveries" hitzak irudimena nagusitzen dela ameskeriari toki berezia emanez.

Sentiberatasuna, irudimena, erromantizismoaren atea idekitzen duten sendimenduak, bizitzeko manera berria, hots XVIII. mende zientifiko, filosofikoarenean sortzen ari da bertze zerbit, portaera berri bat aurre-erromantizismoa deit daitekeena.

Frantziatik sartuko dira Euskal Herrian lehenik, Espainian gero, XVIII. mendeko ideia berriak lekuko dela PeñafloRIDAKO kondeak Azkoitian sortu duen "Sociedad Vascongada de los Amigos del País". Frantziatik jiniKAKO haizeak hedatzen ditu Voltaire, Diderot eta Rousseau filosofoen pentsamenduak eta ikusmoldeak. Gauza berbera gertatuko da literaturarekin. RousseauK ideki duen ildotik doa ere Staël anderea bere bi elaberriekin, *Delphine* (1802) eta bereziki *Corinne* (1807) arrakasta handia ukan duena. Napoléonek urrundu zuen Parisetik eta gero Frantziatik. Herbeste hortarik sortu zen *De l'Allemagne* deritzan obra garrantzi handikoa erromantizismoaren sorrerako. Alabaina, agertzen du orduan Alemania ez ezagutua, sentiberatasunez hornitua, ametsetan jarria hango ingurumenari esker, hots, Schlegel, Novalis eta Fichte idazleen erresuma.

Chateaubriand idazlea ere eragin handikoa da XIX. mendearen hastapenetan. *Le génie du christianisme* deritzan liburuan Chateaubriandek eskaintzen dio erromantizismoari Erdi Aroak daukan aberastasuna eta historiak merezi duen balioa. *Atala* (1801) eta *René* (1805) elaberriek ukanen dute nahiko arrakasta, bereziki bigarrenak, han aipatzen baititu haurtzaroko oroitzapenak Combourgeko gazteluan. Argi da segitzen duela RousseauK bere *Confessions* delakoekin ideki duen ildo.

Ikus daitekeen bezala XIX. mendearen lehenbiziko urteak, hain zuzen Bonaparte eta Napoléonen garaioak, garrantzi handikoak dira Staël anderea eta Chateaubriand idazleekin. XVIII. mendean hasia den aldaketak bere segida badu frantses iraultzarekin lehenik eta aurre-erromantikoak deit daitekeen idazleekin. Aro berria moldatzen ari da orduan, sartzten baitira Frantziari Ingalaterratik eta Alemaniari datozen haize berriak eta *René*K baditu, haur eta gazte bezala, sendimendu eta irudimen erromantizismoak aldarrikatuko dituenak urte batzuek berantago. Atea idekia da: sar daitezke Lamartine, Hugo, Vigny eta Musset lau idazle erromantikoak 1820 eta 1850 artean.

II- Olerki nagusiak

Etxahunen obran bost olerkik erakusten dute zer izan den haren bizitza. Sortu dira gertakarien arabera: "Urx'aphal bat" lehenbizikoa da 1805 eta 1808ren artean idatzia. Alabaina, utzi zuen maite zuen neskatxa aitamak eta egüzaitak bortxatu baitzuten erranez desprimatuko zutela. Berak esplikatzen du "Bizitziaren khantorian" zer gertatu zen orduan:

*Hamazazpigerrenin ni üsatü treñin
Ene etxeko kontren mesperetzien pin
Meskatotio bat zian aitag hartü ordin
Eni dolü zeitala erakusten beitzin
Hura beinin maithatü, bien zorigaitzin.*

*Hamazortzigerrena nianin kunplitü
Ene bekhatia zen izan püblikatü
Eta ni ene aitaz Jinkuak pünitü
Egüzaita beinian harez desgustatü
Ene desprimützera zeritan gogatü
(18 eta 19. ahapaldiak)*

Frogatu dut Marie Rospide Etxahunen maitaleak ukan zuela haur bat, Jean izenekoa, 1805eko otsailaren 28an. Gracie Pelentorekin ezkondu baita Etxahun 1808an, ez da dudarik gazte bien arteko bereizte kantua 1805 eta 1808 arte hortan idatzia dela.

"Mündian malerusik" 1827koa da. Badakigu, dokumentuen arabera, Etxahun etorri dela Larrañeko mendietan den Ondarçuhu artzainaren olaltera 1827ko urriaren 25ean eta han egon dela urriaren 30a arte. Egun horietan hontu du kantua eta kopia bat eman. 1827 urte biziki bortitza izana da Etxahunentzat. Alabaina, etxeratzen da bi urte iraganik presondegian eta ohartzen da emazteak tronpatzen duela auzo batekin, Hegiaphaleko nagusiarekin. Bertzalde, anartean emazteak saldu ditu lur batzu.

1827ko maiatzaren lehenean, Oloroeko feriatik jiten zelarik Dominique Etxegoihen zauritua izana da Hegiaphaleko ondoan eta, berehala, zurrumurruak badabiltza erranez Etxahunek, Hegiaphal hil nahiz, zauritu duela Etxegoihen. Jakinik hori, Etxahunek ihes egiten du eta Igelun dago berak dion bezala kantuaren azken bertsoan:

*Barkoxeko herrian ez txerka Etxahon
Haren atzaman nahiz zabilzenak ondon
Bere khantoren hontzen ari da Igelon
Hain olhalte ederrik ez beita Ziberon.*

“Bi berset dolorusik” 1831koa da. Kantu horretan aipatzen ditu iragan dituen urte txarrak. Egia da arrastatu zutela jendarmek eta Paueko asisetan (hala deitzen da krimak jukatzen dituen auzitegia) jukatua izana dela 1827ko maiatzeko gertakariarentzat. Egun latzak jasan ditu bai presondegian eta bai auzitegian. Bainan ez zuten kondenatu ez baitzuen nehorik frogatu harmarik zaukala. Garai larri horietan hitzeman zion Jinkoari joanen zela Erromara “pelegri” gisa, egiazko erromeria. Joateko tenorea etorriarik, agurrak egiten dizkie bere lagun tristeari, bere haurrei eta barkoxtar guziei, haien artean uzten diola Musde Alkat mediku eta alkateari botere osoa Barkoxetik urrun izanen deno:

*Musde Alkhat Barkoxe, zütan dizüt sinheste,
Zuri egiten deizüt ene photerez trite,
Ene haur maleruser aita jar zakhitze,
Trite haiez balia haien etsaien kuntre,
Zure karitatia Jinkuak orhit düke.
(16. ahapaldia)*

Hain zuzen Dalgalarondo notarioaren aitzinean sinatua izan zen 1831ko urriaren 16an.

Etxahunen “Bizitziaren khantoria” ez zen ezagutua eta lehen aldikotz agertu da ene bigarren tesian *L’oeuvre poétique de Pierre Topet Etchahun*, Etxahunen obraren edizio kritikoan (1970). Izan ere, Etxahunen esku-iskribu batzu Donapaleuko familia baten etxean zauden, Peria familian. Paper haien artean zegoen 49 bertsotan olerkariak kondatzen zuen bere bizia. Garrantzi handiko dokumentua eta, denbora berean, obra berria euskal literaturan. 1833ko egun batean etorri zen Euskal Herrira Legouvé jauna, frantses olerkaria. Galdegin zuen, omen, euskal bertsolari batekin mintzatzea eta orduko Donapaleuko auzitegian zagon prokuradorea edo fiskala, Clérisse jaunak deitu zuen Etxahun bazakielakotz zer izan zen haren bizia eta zer fama zaukan bertsolari gisa. Etxahunek berak ematen ditu xehetasunak frantses trakes batean diolarik: « *Monsieur le Procurur du Roy il y a quelque temps que vous m’avois un honneur singulier en me*

faisant coumparetre a devant un parisien n'étant capable de vous satisfaire alors je vous avois promis de vous donner l'histoire de ma vie par chaçons Basques avec la traduction française dont je tardé de vous tenir ma promesse jusque le moment... » (172. or.).

Zer elkarrizketa mota izan zen Etxahun, Legouvé eta Clérisse jaunena artean nehorik ez daki, baina asma daiteke Legouvék edo Clérissek galdegin ziotela konda zezan bere bizia. Hitzeman zuen Etxahunek, hain zuzen ukan zuelarik Legouvéren eskutik luis bat, erran nahi baita urrezko hogeitazko dirua. Jakiten dugu bertze dokumentuei esker, bi kantu "Musde Legouvé" eta "Musde Clérisse", biak laudoriozko kantuak, 1833ko urriaren 20an egin zela hiruen arteko bilkura. Diolarik Etxahunek, frantsesez eman dudana idatzian, denbora bulta bat iragan dela geroztik (*je tardé de vous tenir ma promesse*) asma daiteke 1834koa dela olerkia. Esku-iskribuak ez zuen titulurik; nihaurek eman diot "Etxahunen bizitzia khantoria".

"Ahaide delezius huntan" da bere azken olerkia «*bizitze molde gaitza mund'orori deklaratu*» nahi ukan duena, 25 bertsoetan. 1848koa da. Bi urteren presondegira kondenatua izana da 1845eko abenduaren 20an eta, beraz, jalgiko da bi urteren buruan, 1847 abenduaren 20an. Etxeratuko delarik, semeak ez du uzten sartzera eta orduan hasten da harentzat bizi ibilkorra, herriz herri dabilala Zuberoguzian.

Bere molde gaitza kondatzean aipatzen ditu 1840eko hamarkadako gertakariak. Idazten duelarik «*Hamar urtheren galeretan nahi ükhen naie sarthü*» gogoan dauka Paueko "assises" delakoek hala kondenatu dutela 1843ko maiatzaren 20an bera ihes zelarik eta gero bi urterentzat kondenatua izan zela Landesetako auzitegian. Horrek esplikatzen du «*nahi ükhen naie sarthü*». Kondatzen du ere nola Konpostelatik etortzean ez semeak eta ez errenak ez zuten nahi ukan etxean sar zadien.

*Bi urthe iragan ditiat Españan pelegri gisa,
Hire ganik deüseren ezin ükhenez biziaren bilha;
Orai, hiri sokhorri galthoz jin nük ezin ebilila,
Hik igorri ene etxerik erranik han deüs enila.
(14. ahapaldia)*

Aldi bat baino gehiagotan idazten du "amuina" hitza:

Behar diat presontegian hil edo amuinan bizi.

(13. ahapaldia)

Ene amuinan igortiakbi athorra xiloeki.

(16. ahapaldia)

Behar amuinan bizi edo pelegri juan bestela.

(22. ahapaldia)

Ikusirik zer molde gaitzeko bizia deraman pentsatzen du, hala nola izan den Erroman, Loretan edo Jakan (Santiagon), Erromara joatea pelegri berriz ere. Azken ahapaldian uzten dio bere obra Zuberoko jendeari atxik dezan haren oroitzapena:

Khantore hoiak huntü nütin Ünühürritzeko olhetan,

Erromara joiten nizala erraiten beitüt hoietan;

Maleruski ni hil banendi bidaje lazgarri hortan

Ziberuan khanta itzazie ene orhitzapenetan.

(25. ahapaldia)

Bost khantore horiek garrantzi handikoak dira Etxahunen obran, erakusten dutelakotz olerkariaren aurpegi bat, gizon minberakorra, zauritua, jazarlea, mendekaria eta noiztenka barkakoaia, hots, erro-mantikoa.

III- Bizitze molde gaitza

Aipatu ditugun Etxahunen bost kantu autobiografietan bada bat berezia, hain zuzen lehena "Urx'aphal bat" deitua. Gaztaroko kantu bat da. Alabaina, Marie Rospide eta Etxahunen arteko amodioak ematen duen frutua sortzen da 1805eko otsailean. Ez dakigu zenbat denbora iraun duten aitamekilako eta egüzaitakilako elkarrizketak eta noiz erran dion bere maitaleari uzten zuela lotsaz etxekoan. Demagun 1806an dela Etxahunek hogeitau urte dituelarik.

Ikus daiteke "Urx'aphal bat" ez dela bertze kantuak bezalakoa. Alabaina, egiazko "süjeta", zubereraz erraten den bezala edo protagonista, "Urx'aphala" da eta ez Etxahun, nahiz parte hartzen duen. XVIII. mendeko usaina dauka kantu horrek, bere sarrerako ahapaldia-ekin eta gero bi gazteen arteko elkarrizketarekin, hiru bertso neska-

txarentzat, biga bakarrik Etxahunentzat, azken hitza neskatxak duela-rik. XVIII. mendeko itxura dauka olerkiak konparatuz neskatxa hegaztin batekin. Alabaina ezagutuak dira neska edo emaztearen itxurak amodiozko kantuetan: izarra deitzen da urrun bizi den neska, hala nola izarra zero gainean, maitemindua ezin hurbilduz haren gana; lillia, aldiz, har daiteke eskuetan, kasu eginez halere arrosak dauzkan arantzei, xixtakorrek baitira eta neskak, eza emanez, zauri dezakela maitalea; urtzoa airoseña da hegaztinetan, bizi da lanjerrean, bereziki Pirineotako mendiak pasatzen dituelarik ihiztariak haren zain baitaude armekin nola sareekin, hala nola Atizaneko mutilak diona:

*Goazen lagun, goazen biak, goazen Atizanerat,
Hango plazarat jalgitzen da urtxo xuri pollit bat,
Hura nahi nikezu bildu neure sarietatat.*

Ihiztariak bil lezake urtzoa bere sareetan, baina urtzoa eskapa daiteke ere, hala gertatzen den bezala. Orduan, kantuaren arabera ez du galtzen urtzoak daukan lumarik ederrena:

*Atizane hortan baduk ihiztari abilik,
Urtxoño hari jarraiki ziazkok bat edo biga ondotik,
Bainan ezin zakoie kendu hegaldetik lumarik.
(Kantu, kanta, khantore, 140. or.)*

Urx'aphalak erakusten du zorigaitzean dagoela, edo alargundurik edo maitaleak utzi duelakotz. Literatura topiko bat da, ezagutua literaturetan. Espainiako erromantze batek dio:

*Fonte frida, Fonte frida,
Fonte frida y con amor,
do todas las avecicas
van tomar consolación,
sino es la Tortolica,
que está viuda y con dolor.*

Alargundua da ere Tirso de Molinaren "La dama del oliver" antzerkikoa:

*La tortolica con suspiros quiebra
viuda, los vientos por el bien que pierde,
y mientras las exequias le celebra,
huye del agua clara y roble verde.*

Frantses kantu batean urx'aphala agertzen da leialtasunaren eredu:

*La fidèle tourterelle
sert d'exemple aux vrais amants.*

Eta bertze euskal adibide baten emateko hona "Argizagia zelütik" kantuaren hirugarren ahapaldian:

*Ürxaphalaren malürra
Galdüz geroztik lagüna
Triste da bethi bere bihotzetik
Zeren ezpeitü maitatü bat baizik.*

Senarra galdurik edo maitaleak utzirik Urx'aphala nigarretan dago atxikitzen baitio leialtasuna senar zenari, baina ez da berdin izanen abandonatu duen maitalearekin. Hori da "Urx'aphal bat" olerkiaren gaia.

Sarrera gisa lehen ahapaldiak azaltzen du gaia: urx'aphala nigarez, kontsolamendu beharrez, olerkariak galdeginik bere adixkideei. Hasten delarik neskatxa oihukatuz bere pena doloreak agertzen da Etxahunen marka, berarentzat aipatuko duena:

Mündian ez ahal da ni bezaiñ trixterik.

nahigabetan murgildurik, neurtuz osoki joak duen zorigaitza.

Hirugarren neurtitzean *traditü* aditzak erakusten du zein zauritua den eta azkenean nahiago du bakarrik egon bere bihotz minarekin:

Habil amodiua, hürrün ene ganik.

Ez da batere ausarta bere erantzunean Etxahun gaztea; berriz erraten dio maite duela eta beti maitatuko duela, baina... ematen dion argudioa ez da batere haren ohoretan:

Kitatü behar zütüt lotsaz etxekoen.

Ēgia erran, delako lotsa da aitamek eta egüzaitak ez dutela ezkontza-rik nahi eta behar duela obeditu nahi badu primü izan.

*Eta ni ene aitaz Jinkuak pünitü
egüzaita beinian harez desgustatü
ene deprimützera zeritan gogatü.
("Bizitziaren khantoria", 19. ahapaldia)*

Amodioa alde batetik, primantza eta dirua bertzetik, hona egin duen hautua.

Neskatxaren hasarrea ageri da orduan: “traidoria”, “elhe faltsü”, hitz gogor horiek salatzen dute zein den haren bihotz mina bukatzen duela ahapaldia irainduz ez bakarrik amorantea bainan ere haren familia:

Hortarik ageri'zū nunko seme ziren.

Berriz ere Etxahun gazteak errepikatzen du zenbat maite zuen; ez du gehiago aipatzen jadanik erran duena “lotsaz etxekoen”, orain, aldiz, “hiltzera nuazü”.

Hori bera adierazten du “Bizitziaren khantore”ko 20. ahapaldian:

*hemeretzü denian primajen xangriti
abantzü egin nian ene büriz gainti.*

Egia da, nahiz ez duen bere buruaz gainti egin, bere bizi guzian atxikiko duela Marie Rospidekin ukan dituen harremanak. “Ahaide delezius huntan” deritzan olerkian, berrogei urteren buruan, bere barrenetik jalgiko du oraindik oihu samina bere familiaren kontra.

*Jinkuak maradika beza Gaztelondo Topetia
Eta neskatala praubetan amorio ezartial
(5. ahapaldia)*

Alabaina, Topetia da bere aitaren eta egüzaitaren sortetxea, bi biek manatu diotela ez ezkontzea maite zuenarekin.

Neskatilak du azken hitza. Gelditzen da bakarrik seme batekin, aitak ezagutu ez duena. Desohorez beterik nahi du desagertu:

*Thunba bat nahi dizüt lürpian ezarri
Ene khorpitz trixtia gorde mündiari.*

Hil hobiaren gaia ezagutua da euskal kantuetan. «Lurrez estal nezazu» dio “Andereño bat ikusi nuen” kantuko neskatxak laugarren ahapaldian (*Kantu, kanta khantore*, 72. or.). Galdegiten dio ere “Txori erresiñola”ri ixil dadin:

*Txoria zaude ixilik, ez egin khantürrik
Eztüzü profemitürrik ni hola phenatürrik
Ez eta plazerrrik*

*Ni thunban sarthürik.
(Kantu, kanta khantore, 123. or.)*

Aitzinetik senditzen ditu bertze jendeen nausak, haien irri farrak mespretxuz beteak eta bere maitale izana haien artean:

*Ene ixterbegiak ditian liberti
Akort izanen zira zü ere haieki.*

Nabari da neskatilaren ahapaldietan azaltzen dela jadanik bere hitz zorrotz eta gogorrekin bertze olerki nagusietan Etxahunek agertuko duen hatsa.

Sentiberatasunak ematen balin badio erromantizismoari daukan berezitasuna, nabari da Etxahunek, kantuen bitartez, plazaratzen duela bere zorigaitza. Aipatu ditugun bost olerkietan agertzen ditu olerkariak bere sendimendurik sakonenak. Ezagutua da frantses olerkari erromantikoen errana "le coeur mis à nu", bihotzaren biluztea, erran nahi baita barreneko sentikizunen adieraztea. Ez du bertzerik egin Etxahunek "Ni" delakoa aipatuz luzaz, aldarrikatuz ozenki, errepi- katuz ausarki.

Oihu bat da "Nitasuna", gizon zauritu baten oihua, mundu guziami botatzen diona. Hain zuzen, ez da nor nahi Etxahun. Agertzen du bere burua mundu osoko dohakabenetarik dohakabeena. Hala hasten da "Mündian malerusik" deitu olerkiaren lehen ahapaldia:

*Mündin hanitx malerus arauz baziraie
Bena ez ni bezaiñik ihur behinere.*

Bi neurtiz horietan kontrajartzen dira bi hitz: "hanitx", baitaki Etxahunek mundu osoan ugari direla dohakabeak eta "ni", gizon bat denen gainetik dagoena, bertze guziak baino "malerusagoa". Holako oihua eginik nola ez dira entzuleak prest izanen gehiagoren entzuteko eta, beharbada, Etxahunen alde jartzeko.

Gai berbera dauka "Ahaide delezius" olerkiaren bigarren ahapaldian idazten duela:

*Mündu huntan hanitx persona bada malerus izanik
Bena ez beren etxeokoak nik bezaiñ krüdel ükhenik.*

Hemen ere aurkatzen ditu bertzeak, "hanitxak", eta bera, bere ba-koiztasunean.

Kontutan hartzekoa da nola olerki bereko lehen ahapaldian aldarrikatzen duen nahi diola mundu zabalari erakutsi zer izan den haren bizitza.

*Ahaide delezius huntan bi berset gei tit khantatū
Ene bizitze mulde gaitza mund'orori deklarātū.*

Ez ditu hitz berak idazten bere "Bizitziaren khantore"ko bigarren ahapaldian:

*Etxahunen zortia igan da aipatu
Mündian gütik dila haboro sofrītū.*

Nahiz ez duen "ni" edo "nik" izen ordea baliatzen, bere deiturak balio bera dauka eta "hanitx"en ordez "gutik", baina ideia berbera adierazten du.

Argi dago ez dela ixilik egonen. 1827tik eta 1848 arte idazten dituen lau kantuak eginak dira jende guziek mundu guzian jakin dezaten zer pairatu duen, nola zauritua izana den. Azkenean erran dezaket Etxahunek egin duela Alfred de Musset olerkari erromantikoak idazten zuena "La nuit de Mai" deritzan olerkian:

*Rien ne vous rend si grand qu'une grande douleur
Mais, pour en être atteint, ne crois pas, ô poète!
Que la voix d'ici-bas doive rester muette.
Les plus désespérés sont les chants les plus beaux
Et j'en sais d'immortels qui sont de purs sanglots.*

Bere buruaz ere urrikaltzen da Etxahun. Garai latzetan dagolarik hegatzin beldurtiak bezala badoa gordetzera deitoratzen duelarik daukan zortea:

*Desertüko ihizik jenten beldürrez
Prekozionatze dira ebiltera gordez,
Nik hurak imitatzen gaxoa nigarrez
Ene bizi tristiren konserbi beharrez.
(“Mündian malerusik”, 2. ahapaldia)*

Baliatzen dituen hitzak lekuko: "beldurrez", "gordez", "gaxoa", "nigarrez", "bizi tristea" denek erakusten dute etsipena, ezagutzen duen bakartasuna.

Urrunago, olerki berean, bere "zorte tristia" aipatuko du gizon gazteei mintzatuz, aholku emaille gisa:

*Ene gazte denbora ez lagunak bezala,
Hurak txostakan eta nik nigarrez ardūra,
Entzünik egüzaita aitak bildu zeitala
Bere hiru etxaldez ene desprimützera
Hüllan ezarri nintzan fi gaxto egitera.
("Bi berset dolorusik", 3. ahapaldia)*

Aise gehiago, aipatzen du bere gaztaroa "Bizitziaren khantorian". Bai aitamekin, bai haurrideekin, bai eskolako lagunekin, eta, gehiago dena, etxaldeko mutilarekin beti izana da mesprextatua, gaizki erabilia, noiztenka zaflatua. Hamasei urte bete arte kondatzen du zer bizia zeraman, orotara hamalau ahapaldi: alde batetik, nola larderiatura izan den aditzek adierazten dutela bortizkeria ("zehatü", "zaflatü", "erhakatü"), bertzetik izenak direla gaitzestearen erakusle ("mendekü", "nausa", "injurio", "mespretxü", "esklabo", "esprabia", "trüfa"), aitortuz azkenean bere buruaren bertzerik egitekoren tentaldia, errepi-katzen duela "Bizitziaren khantorian" (20. ahapaldia):

*Hemeretzü denian primajen xangriti
abantzu egin nian ene büriz gainti.*

Ez du ere bertzek bezalako gaztaroa ukan. Bere baitan dauka maiteari uko egitearen urrikia; hortaz dolutzen da eta, dion bezala, "Bizitziaren khantorian", egoera berezi bat bizi du, erromantikoa du-darik gabe:

*Hogeiak nütineko nik khidiak galtho
Nun ziraden solasak hetat juaiteko,
Eta nik aldiz gusta nihau egoiteko
Ene phena xangriez nigar egiteko
Ene gazte denbora ükhen dut halako.
(21. ahapaldia)*

"Nihau egoiteko". Hau da hautatzen duen bakartasuna, baina zenbat urteren buruan gizon helduak, ezkonduak, familiatuak ezagutuko du bertze bakartasuna. Ez berak hautatua, bertze guziek sortua. Hori gertatzen zaio bereziki 1828an Paueko auzi kriminalean deitua delarik, auzoek igortzen diotelarik auzitegiko presidentari haren kontrako gutuna.

*A Monsieur le Procureur Général
près la cour royale séant à Pau*

Les soussignés habitants de la commune de Barcus quartier de Jaureguiberry-Ibarre et environs ont l'honneur de vous exposer qu'à l'époque où le nommé Topet dit Etchahoun leur voisin se retira chez lui après avoir subi la peine d'emprisonnement de deux ans à laquelle il avait été condamné par le tribunal de Saint-Palais, le bruit courut parmi le public que le dit Topet avait formé le projet de tuer sept hommes et d'incendier plusieurs maisons. En effet le soir du 1er mai 1827 le nommé Dominique Etchegoyhen, voisin des exposants, fut atteint d'un coup d'arme à feu, et ce fut dans ce temps que le dit Topet disparut du pays. Dans la nuit du 23 ou 24 octobre dernier la maison Héguiaphal fut incendiée. Depuis ces attentats commis, chacun tremblait pour son propre sort, personne n'osait sortir hors de la porte pendant la nuit et l'on était obligé de veiller continuellement pour prévenir les incendies dont on était menacé. Mais depuis que le dit Topet a été mis en arrestation la tranquillité s'est rétablie dans tous les coeurs. Cependant ayant oui dire que le dit Topet va être bientôt élargi l'on commence déjà à frémir par cette seule idée, et les exposants, désirant le bien commun s'empresent de vous représenter, Monsieur, que l'élargissement du dit Topet ne pourrait être que très funeste à tout le voisinage. Personne ne se serait étonné, quelque action qu'il eut commis contre le complice de sa femme adultère car en pareille circonstance il serait presque impossible qu'un mari, quelque honnête homme qu'il fût ne se laissât emporter par son indignation. Mais Topet a été connu de tout temps pour être l'homme le plus dangereux: il a été toujours un mauvais fils, un mauvais époux, un mauvais père, un mauvais voisin. Jusqu'à présent le cours de sa vie n'a été qu'un tissu de méfaits. C'est un homme d'une espèce de caractère très singulier qu'il serait impossible de dépeindre. Les exposants implorent votre justice dont ils se loueront.

Dio dokumentuak Etxahun dela gizon lanjerosa edo kaltekorra, beti izana dela seme gaixto, senar gaixto, aita gaixto, auzo gaixto eta

ez dela libro uzten ahal. Hauxe da orduan ikasten duena, dakielarik ere auzi denboran agertu zirela zortzi lekuko faltsu:

Hamasei jakiletan zortzi faltsü banütin
(“Bi berset dolorusik”, 9. ahapaldia)

Hain zuzen, Erromara abian delarik eta huntzen duelarik olerkia, hauxe bera aipatzen du lehen ahapaldian:

Bi berset dolorusik nahi dizüt khantatü,
Plazer düzielarik jente hunak behatü.
Berrogeita lau urthez ni izan persegitü
Nun etzaitadarian familia jelostü
Oroz arnegatürük nahi nizü phartitü.

Azken neurtitzean “Oroz arnegatürük” oihuak bi hitzez argi uzten du zer diren Etxahunen sendimenduak eta, bereziki, daukan bakartasun osoa. Hortakotz du, olerkiaren hamargarren ahapaldian, errepikatzen oihu bera hitz berekin:

Orai arren banua oroz arnegatürük.

Etxahunen bizi osoa borroka bat izan da bera bakarrik zela bertze guzien kontra, bertze guziak zirela “etsaiak” edo zubereraz erraten den bezala “ixterbegiak”, edo ere “pertsegizaleak”:

Ni Ajenan libratü etsaien artin sarthü.
(“Bi berset dolorusik”, 7. ahapaldia)
Künplitü nütianin hogeï eta zortzi
Etsaiak enen jaten ni aldiz ihesi.
(“Bizitziaren khantoria”, 29. ahapaldia)

Erromatik etxeratzean Nimasen egon zen hil etsi baina sekulan baino finkiago, berak dion bezala, prest da etsaien kontra borrokatzeko:

Arauez ezpeinintzan sofritürük aski
Jin nintzan bataliara ene etsaieki.
(“Bizitziaren khantoria”, 45. ahapaldia)

Jeloskeria izan da sendimendu latza pentsatzen duelarik zer izan diren eta diren bere emaztearen harremanak Hegiaphal auzoarekin. Bi horiek dira lehenbiziko etsaiak. Berak aitortzen du nola sortu den jeloskeria eta izan diren ondorioak.

*Hamar urthe huntan bizi niz esklabo,
Erdiak presuetan, bestik sordeisago;
Jeloskeria baten süjetetik oro,
Ni ere inpazient gertatürik gero.
("Mündian malerusik", 3. ahapaldia)*

Olerki horretan emazteaz zer nahi erranka ari da, holako hitz zorrotzekin:

Ene ürkhä bülharra gorderik altzo pin.

adieraziz ezkondu bezain laster etsaia sartu dela etxean. Berehala hasarrea nagusitzen da bien artean:

*Ezagütü nianin zer nian erosi
Nahi ükhen nin bortxaz korrejierazi.
("Mündian malerusik", 5. ahapaldia)*

"Zer nian erosi", "zer" eta ez "nor", emaztea presuna bat ez balitz bezala, salgai den zerbait aldiz. Ez bakarrik jeloskeria baina herra nagusitzen zaio.

Herra ere agertzen da amorantearen kontra:

*Ene izterbegia bahin emaztea
Herresterazi gabe nik nian flakia;
Bestek eraman derik hik behar kolpia
Bena kübera dirok orano hartzia.
("Mündian malerusik", 7. ahapaldia)*

"Izterbegi" hemen, "koki" urrunago 9. ahapaldian, "koki" hitzak daukan mespretxuarekin.

Jeloskeria herra bilakatuko da sumatzen duelarik bere azken semearen aita ez dela, bi amoranteen arteko fruitua dela:

*Kunplitü nütianin hogeia hamekak
Emaztik egin zeitan Jaunareki bastart.
("Bizitiaren khantoria", 32. ahapaldia)*

Orduan sortzen dira mehatxuak, mendekatzeko nahiarekin.

*Bestek eraman derik hik behar kolpia
Bena kübera dirok orano hartzia.*

Hain zuzen, bi neurtitz horien gatik Paueko "asisetan" deitua izan zen, argi eta garbi salatzen baitzuen Etxahunek zer asmatzen zuen.

Emaztearen osabak ere adituko ditu bereak. Musde Haritxabalet Santa Graziko erretora da orduan eta presondegian zelarik Etxahunek galdegin zion laguntza:

*Emaztiren osaba nin othoierazi
Etxaltik sal zitzan, nentzan librerazi
("Bizitziaren khantoria", 29. ahapaldia)*

Dirudianez ez zuen lagundu, beraz etsai bilakatu Etxahunentzat adieraziz hura ere haur batzuen aita zitekeela:

*Musde Haritxabalet jaun erretora
Etzünin etxekitzen ogendant lloba,
Arauz sinhetsi düzü ikus ondun obra
Jauna ezarizozü zihasurenkila.
("Mündian malerusik", 13. ahapaldia)*

Etsai hurbilak: familia. Egia da auzitegiek, izan dadien Maulekoak edo Donapaleukoak ukan dutela zer ikusirik eta ebakirik Etxahunen familiarekin, batzu bertzeen kontrako eztabaidetan. Noiz nahi ageritzen dira Etxahunen olerkietan auzitegietan aipatzen diren hitzak: "prozesak", "defautak", "funtsen partajatzia", "fraudaz ebatsi", "erosi txikanak", "gaizki saldürrik", "jakile faltsü", eta adibide baten emaiteko ikus daiteke zer zen familiako giroa aita zendu zenean:

*Berrogei eta bostin sei prozes hasi nin
Aita Jinkuak deithürrik haren huna beinin.
("Bizitziaren khantoria", 46. ahapaldia)*

Aitarentzat bereziki bortizki mintzo da. Haurra zelarik jasan du larderia bertze haurridek ere erakusten ziotela mespretxua:

*Bostak nütianeko aita nin ordukoz
Ene figūra tristiz hasirik ondikoz
Etxenko bestik ere ikhus aldi oroz
Hari entzun nausetzaz eni injurioz
Mespretxü gei baten nintzan heki geroz.
("Bizitziaren khantoria", 7. ahapaldia)*

Gogoan dauka ere nola aitak ez zuen onartu ezkon zadien Marie Rospidekin eta bortxatu ezkontzea Ġraxi Pelentorekin, hori izan baita, alde batetik bederen, jasan dituen zorigaitzak:

*Hartü nin emaztia aitak desiratia
Ustez ükhenen nian halaz haren bakia.
("Bi berset dolorusik", 4. ahapaldia)*

Haurrideetan bada anai bat gaizki doana Etxahunekin, Topetian bizi den anaia. Haren kontra ere hitz gogorrak erabiltzen ditu:

*Ene anaie errusatia menjatü hitzaiket aski
Ene lehen eritajia orotan fraudaz ebatsi.
("Ahaide delezius huntan", 9. ahapaldia)*

Bi neurtitz horietan nabari da noraino doan anaiaren kontrako herra.

Etxahunian bizi den semeak ere entzunen ditu bereak, etxetik kanporatu duelarik heldu zelarik Konpostelako beila eginik:

*Ene seme nik primütia egin deitak tradizia
En'anaiak zeitadania kita-erazi Frantzia.
("Ahaide delezius huntan", 10 ahapaldia)*

Ez bakarrik semeak, baina errenak ere, biek entzunen dituzte hasareak sortzen dituen neurtitzak:

*Bi hilabete igaran tiat sabaietan hotzez ikhara,
Ezpeinündia nahi ützi ene sükhaltin sartzera,
Ez hik ez hire emaztik ene ohian lozera,
Jüstüago zia lo zedin hire küñata izorra.
("Ahaide delezius huntan", 15. ahapaldia)*

Aita Lhandek, *Gure Herrian* agertu zuen artikuluan, ikusirik denek kontra bortizki idazten zuela azpimarratzen du ez duela deus erraiten amaren aurka. Egia da 1923an ez zela ezagutua "Bizitziaren khantoria" plazaratu baita ene tesian 1969-1970ean:

«Etxahun qui énumère dans ses Elégies la plupart de ses proches, n'a jamais parlé de sa mère. Il est surprenant qu'au milieu de ses malheurs il ne se soit pas tourné, du moins par le souvenir, vers cet être de tendresse qui nous demeure fidèle, quand tout vient à nous manquer.» (Gure Herria, 1923, 427. or.).

Amaren kontrako gorrotoa adierazten du 1834ean, 48 urte dituelarik, sekulako herra dauka bihotzean hain gogorki jokatu. Ba ote da edozein literaturatan holako akusamendurik?

*Ene lehen urthia nin kartzeratia,
Amak idor bihotza bai eta thitia,
Mi kũñati marrakaz beinian gosia,
Amak ene nigarrez ez aldiz antsia,
Nahiz egin lizadan Jinkuak deitzia.
("Bizitziaren khantoria", 3. ahapaldia)*

Nola mintza daiteke horrela? Zer dira haur baten oroitzapenak urte bat bakarrik duelarik? Bi neurtitz ikaragarriak azpimarra daitezke:

Amak idor bihotza bai eta thitia.

Hots, amaizuna idurikoa gogoratuz desiratzen duela haurraren hiltzia.

Nahiz egin lizadan Jinkuak deitzia.

Hautzaroa aipatzen duelarik daukan aihergoa erakusten du bertze ahapaldietan:

*Amak ixil artino nindian xehatzen (5.)
Eta ni erhakatzen, pietate gabe (6.)
Üdüri ni haurretan nũndiala bastart (8.)*

Ez dezagun ahantz ama hiltzen delarik Topetian bizi dela bere senarrarekin eta, beraz, nahiz ez dakigun zer gertatu den, badakigu orduan Etxahuniatik joanak zirela eta aitamak samurtuak zirela semearekin. Horrekin hobeki ulert daiteke Etxahunen oihua "Ahaide delezius hutan" deritzan olerkian, aitaren eta egüzaitaren leinuaren aurka.

Jinkuak maradika beza Gaztalondo Topetia

Etxahunen bertze aurpegi bat agertzen da, bereziki "Bi berset dolorusik" olerkian. Paueko auzia iragana da 1828ko abuztuan. Garai latza izana da olerkariarentzat irriskatzen baitzuen edo hiltzera kondenatua izan edo galeretara igorria. Presondegian zelarik:

*Gaztelin nintzalarik bizi az etsitürik
Promes bat egin neion sendo nahiz Jinkuari.
(8. ahapaldia)*

Deliberatzen du joaitea "pelegri" Erromarako bidea hartuz. Etorria da garaia:

*Zelüko Jinko Jauna hau düzü mementua,
Kunplitzen beitereizüt egin neizün botua,
Kuntre nian denboran ene lagün gaxtua,*

*Zük hedatü zünian ene althe besua,
Bestela presuntegin hil behar nin, gaxua.*
(12. ahapaldia)

Badoa, uzten du Barkoxe eta agurtzen ditu denak: lehen aizua galdegiten diola utz ditzan dituen harremanak, bizi laguna barkatuz ukan duen portaera, Musde Alkhat Barkoxeko alkatea uzten dizkiola haurren intresak, alaba bakotxa, Barkoxtarrak, zahar eta gazteak, haurrak seme alabak oro, pentsatuz hil daitekeela holako ibilaldian:

*Ene haurrak adio, seme alhabak oro,
Josafateko sorhun arrakuntra artino !*
(22. eta azken ahapaldia)

Giristino on gisa, osoki baketua dirudianez, nahi du bide onean sartu "segitzeko Jinkua". Etxahun berri bat agertzen da denen aitzi-nean barkatuz denei. Etxahunen bertze aurpegia agertzen da:

*Pharkatzen dit etsaier ene sofrierazler
Hala nula beiteie Jinkuak egin berer.*

Hau da, zinez, giristinoki bizitzea Jesus Kristo hartuz eredu gisa baina segitzen du:

*Bena eztit pharkatüren eniak dütiener
Mun eta ezütien errendatzen ene haurrer
Berset horrez mintzo niz küñat eta aurrider.*
(13. ahapaldia)

Nahi ala ez, Etxahun berriaren pean gelditzen da lehengo Etxahun. Denei barkatzen die salbu familiari.

Ez da lehen aldia hala mintzo dela. Badaki gehiegikerietan sartzan dela, zorrotza duela mihia eta Jainkoaren barkamena galdegiten du, 1827an idazten duelarik "Mündian malerusik":

*Hanitx mintzatü nüzü ene etsaien kuntre
Nahi bada gezürrik ez erran batere,
Bena ene ogenak badütüt nik ere
Jinkua dakigüla gertha pharkatzale.*
(17. ahapaldia)

Hona nolakoa den Etxahun. Bizi latza iragan du zorigaitzez betea; jeinu berezikoa da ere, gizon minbera, aise sumintzen dena, dohaka-

bea, pentsatuz etsaiez inguratua dela, presondegian luzaz egona; kantatu ditu jasan dituen gertakariak, oihukatuz bere sendimendu bizienak, amodioa, jeloskeria, herra, bakartasuna, etsipena, oldartzea, ilundura, urrikoa ere, erakutsiz egiazko olerkari erromantikoa dela.

Nolaz ez da olerkari erromantikoa izanen Etxahun dakigularik aleman olerkari batek Albert von Chamissok idatziko duela olerki bat Etxahunen bizitzaz, Etxahun delarik zubereraz erraiten den bezala olerkiaren "süjeta".

Aspaldian ezagutua izana da Chamissoren olerkia "Des Basken Etchehons klage". Alabaina, Aingeru Irigaraiak publikatu zuen *R.I.E.V. (Revista Internacional de Estudios Vascos)* aldizkarian (1933, 618-621 or.) bai testu alemana eta bai espainiar itzulpena. Frantses itzulpena agertu da Lhande eta Larrasqueten liburuan (*Le poète Pierre Topet Etxahun (1786-1862) et ses oeuvres*, 1948, 17-18 or.), baina nehorik ez zakien nun zagoen olerkiaren iturria.

«*On aimerait bien retrouver l'article de La Gazette des Tribunaux. Hélas ! Chamisso ne donne pas de référence.*» zioten Aita Lhanderen artikuluari egina izan den emendioan. Esplikatu dut nola Chamissok ukan dituen xehetasun guziak. Oroit gaiten Paueko auzitegian agertu zela Etxahun 1828ko abuztuan eta nola jujatua izana zen Dominique Etxegoihen zauritua izan zelarik Barkoxen 1827ko maiatzaren 1ean. Le *Mémorial Béarnais* Paueko orduko kasetan agertu zen Etxahunen auziari buruzko artikulua bat. Artikulu horretan bazen "Mündian male-rusik" olerkiaren frantses itzulpena, zenbait ahapaldiena bederen, hemezortzietarik hamahiru (*Mémorial Béarnais*, 1828ko abuztuaren 21a). Artikulu bera publikatua izan zen *La Gazette des Tribunaux*, Pariseko aldizkarian zenbait egunen buruan 1828ko abuztuaren 27an. Hori izan da Chamissok eskuetan ukan duen dokumentua. Etxahunek bazakien bere Paueko auziari buruz agertu zela artikulua bat bederen, diolarik "Bizitzaren khantorian":

*Hogeita hemeretzin nik Paubeko khortin,
Zazpi jakile faltsü banütian khantin,
Hanko jaun jüjer erran nik zer sofritü nin,
Eta ene plentetzaz hek kasetak egin,
Eta nihau ezarri doluz libertatin.
(40. ahapaldia)*

Beraz, Chamissok badauka Donapaleuko Sallaberry batek egini-kako "Mündian malerusik" olerkiaren frantses itzulpena eta horretaz baliatuko da bere olerkiaren idazteko:

Elégie du basque Etchehon

1. *Gendarmes envoyés pour prendre Etchehon, vous le cherchez en vain dans Barcus: il s'est enfui à la montagne.*
2. *Les Pyrénées hospitalières le cachent dans leur sein: là, il partage, dans une amère infortune, le sort des fauves fugitifs.*
3. *Les bergers de la Soule s'étonnent de le voir à Eguiton et ils offrent le pain de la pitié au barde taché de sang.*
4. *Vous vous étonnez, compatissants bergers, de voir du sang sur mes mains? Dix ans j'ai langui dans les chaînes et l'esclavage.*
5. *J'ai épousé une femme dans la force de ma jeunesse; elle m'a pris au lacet de l'amour et n'a apporté que poison dans ma maison.*
6. *Je suis resté cinq ans dans mes chaînes; à peine avais-je encore conscience de moi-même; dix ans de jalousie qui ont cruellement déchiré ma poitrine.*
7. *Oui, Equiapal, c'est à cause de toi que j'ai porté le poids des chaînes. Qu'est-ce qui t'a poussé à séduire ma femme quand toi-même tu en avais une?*
8. *Tu as su former des intrigues, tu as répandu autour de moi le soupçon et, tandis que tu jouissais du péché, je me traînais dans la nuit des prisons.*
9. *Je gisais dans les chaînes en prison sur la paille, dans la peine et la misère; j'amolissais de mes larmes mon pain dur et sec.*
10. *Toi, gaillard sans vergogne, tu étais le maître dans ma maison: tu dormais sur mon oreiller et tu buvais de mon vin.*
11. *Et quand le jour de la liberté enfin, brilla à mes yeux, alors la vengeance nous a paru mûre, alors tu as frêmi devant moi.*

12. *Oui, tremble, perfide coquin ! Je charge le fusil de la balle fatale qui doit t'étendre raide !*
13. *Je t'attendais impatiemment, toi, ma cible, près du pont de Barcus: je fus l'objet du jeu cruel des esprits de l'enfer.*
14. *Je te vis: tu venais à pied; je visai sûr et bien. Une pression... et Etchegoyhen gisait, râlant dans son sang.*
15. *Mon Etchegoyhen ! qui, affectueusement, cherchait toujours à m'égayer ! Voilà, bergers, le sang qui est collé à mes mains.*
- 16 *Et ce n'est pas en vain qu'il crie vengeance au ciel ! Pour moi, Eguiapal, c'est toi le coupable ! Prends garde !*
17. *Tu pouvais te vanter criminellement que tout se soit bien passé pour toi; par ta faute une même fin tragique menaçait les meilleurs Barcusiens.*
18. *Je suis las de ne composer que chansons pour tuer le temps et de ne verser que des larmes de rage comme une femme offensée.*
19. *Une force m'attire vers les bas-fonds, vers la vallée natale. Nous verrons bien lequel de nous deux servira de festin aux vautours du ciel.*

Etxahunek bukatzen du bere olerkia holako desafio batekin:

*Barkoxeko herrian ez txerka Etxahun,
Haren hatzaman nahiz zabiltzanak ondun,
Bere khantoren hontzen ari da Igelun,
Hain olhalte ederrik ezpeita Ziberun.*

Hain zuzen, horrekin hasten da Chamissoren olerkia:

Gendarmes envoyés pour prendre Etchehon, vous le cherchez en vain à Barcus; il s'est enfui à la montagne.

Etxahunek ez zituen jandarmak aipatzen, Chamissok, aldiz, bai hala nola ere idazten duen "debaldetan" jokatzeko direla eta Etxahunek "ihes" egin duela. Berehala ikus daiteke Etxahun legez kanpo bizi dela, urrun, mendien artean gordetik, desertuko ihiziaz bezala.

Nahiz badaukien Chamissok ez dela hobendun Etxahun eta zigorrik gabe jalgi dela auzitegitik, beharrezkoa da harentzat Etxahun izan dadien kriminelaren Etxegoihenean ehailea. Aurkezten du eskuak odolez

beteak eta esplikatzen die artzain adiskideei zer bizi latza deraman “Mündian malerusik” eta artikularen xehetasun zenbait baliatuz.

Bosgarren eta seigarren ahapaldietan aipatzen du emaztea eta bere baitan zaukan jeloskeria. Gero buruz buru balitz bezala mintzo zaio Hegiaphali (7. ahapalditik 11a arte) hala nola Etxahunek egjin zuen bere olerkian erakutsiz argjki bere hasarrea.

Xehetasun anitzekin kondatzen du gertakaria, nola arma hartzen duen, nola kargatzen duen, nola gorderik zagoen, nola ere ifernuko debruak jokatu ziren azkenean, haren jestuak gidatuz. Gaua da, hel-du da etsaia, tiroa eta... Etxegoihen etzana, odola dariola, hala beharra. Hau da eskuetan Etxahunek daukan odola.

Azken ahapaldiak mendekuz beteak dira Hegiaphalen kontra, hau baita egiazko hobenduna eta sendi daiteke Etxahunen neurtitz baten oihartzuna:

Bena kübera dirok orano hartzia.

Chamissok bukatzen du olerkia azken mehatxu batekin, oso erromantikoa. Ezin egona da mendietan Etxahun, oldar batek bul-tzatzen du behereko ibarretara, azken desafioa delarik bietarik nor izanen den arranoen arteko otordu handia.

Zinez erromantikoa da Etxahun Chamissoaren ikuspuntutik, be-reziki hobendun izanez eta, gehiago dena, ifernuko indarrek ma-natzen dutela, haien menpean dagoelarik. Bizi duen zorigaitza, hasa-rrera, herra bere auzoaren kontra, legez kanpo dabilana eta itsutua mendekatu nahiz, halakoa balin bada Chamissoarentzat, bazuen behar zen bazka egiazko Etxahunen “Mündian malerusik” deritzan olerkia-rekin.

IV- Azken pheredikia

Erromantizismoa hedatzen ari da Europan eta hasten da Fran-tzian 1820an Lamartine olerkariak publikatzen dituelarik bere *Premiè-res médiations poétiques*, Victor Hugo gazteak 1822an *Odes* deritzan bilduma, Alfred de Vignyk urte berean *Poèmes* deitua eta 1823an Lamartinek argitaratzen *Nouvelles méditations poétiques*. Denbora berean biltzen ziren olerkariak toki batzuetan (frantsesez

“cénacle” deituak) eta bilkura horietan irakurtzen ziren olerkiak, eta eztabaidatzen ideia eta estetika berriak. Charles Modierek sortu zuen lehenbiziko “cénacle” delakoa eta harat joaiten ziren bertzeen artean Victor Hugo eta Alfred de Vigny. Geroxago, 1828an Victor Hugok sortuko du bigarren “cénacle” delakoa jadanik ezagutua baita olerkari erromantikoen buru. Han biltzen dira idazleak, hala nola Alfred de Vigny, Sainte-Beuve, Charles Nodier, Alfred de Musset, Gérard de Nerval, Alexandre Dumas, Théophile Gautier, bai eta ere margolariak eta zizelkariak, Louis Boulanger, Eugène Déveria, Eugène Delacroix, David d’Angers... Hogeita bost bat urtez erromantizismoan biziko da frantses literatura, izan dadien olerkaritza, antzerkia, elaberria, bereziki elaberri historikoa, nahiz emeki emeki baztertzen diren Lamartine, Vigny, Musset, Victor Hugok segitzen duela bere alaba hil arte 1843an.

Bost olerkari handien artean, lehena “Urxaphal bat” (1805-06) aurre-erromantikotzat daukalarik, bertzeak “Mündian malerusik” (1831), “Bizitziaren khantoria” (1834) eta azkena “Ahaide delezius huntan” (1848) sortzen dira, hain zuzen frantses erromantizismoaren garaian. Dakigularik 1815ean, galeretara kondenatua delarik, Larralde-Bordaxuri hazpandarrak botatzen duela bere oihu samina bere zorte tristea aipatuz eta bere familiaren kontra zaukan herra aldarrikatuz, pentsa dezakegu zinez oihu erromantikoa dela.

Bertzalde, Jean-Baptiste Camoussarry apaizak (1815-1842), gazterik umezurtz, gazterik hil hogeita zazpi urtetan hetika eritsunaz, idazten ditu heriotzaz zenbait olerki zinez erromantikoak, hala nola “Ene gogoetak” baliatuz ibaiaren metafora:

*Menditik nola doa
Ura itsasorat
Hala ni banihoa
Lasterka tonbara*

edo bildotsarena otsoak erasorik, arranoarena urtoa harrapatzen duelarik, hala ikusiz bere hiltzea:

*Aspaldian fuinetan
Nakarken sartua,
Hil herrirat naraman
Min pozoindatua
Dolorezko ohean*

Orai itzatua,
Senditzen dut zainetan
Odola hoztua.

aipatuz ere gorputza gaitzak hurren jana, izerdi hormatua, menbroak gogortuak, boltsua baratzen ari, ttipitzen bihotza, haragi erdi usteldua. Halako olerki guti dauka euskal literaturak. Bertze adibide baten emateko doala ere "Ène liraren auhenak" 1841ean idatzia gai bera-ekin, bere hiltzea, ama alarguna utziz bakarrik, nigarretan.

Arrazoinekin dio Jean-Baptiste Orpustanek bere *Précis d'histoire littéraire basque*-eko 184. orrialdean: «*De cette vie, l'oeuvre poétique qu'il avait entamée est, pour l'essentiel, le reflet poignant et fait de Camoussarry le plus romantique des romantiques d'expression basque.*»

Larralde-Bordaxuri, Etxahun eta Camoussarry Iparraldeko erromantizismoaren lekukoak dira frantses erromantizismoaren garaian. Horrek erakusten du euskal literatura ez dela batere berankorra XIX. mendean bederen. Egia da iraunen duela gehiago bertze belaunaldi batekin, parte hartzen dutela olerkaritzan Iparragirre, Elizanburu eta Bilintzek, Anton Abbadiaren Lore jokoeri esker.

Hala nola argien mendea sartu den Espainian Azkoitiko zalduntxoen bitartez, Euskal Herria eta euskaldunen arartekotasunari esker, Iparraldetik sartu da ere erromantizismoa Euskal Herrian eta geroxago Espainian. Europa iparretik jiniakako erromantizismoaren haize freskoa hedatu da orotara, bereziki hegoaldera Frantzian lehenik, Euskal Herrian gero, Espainian azkenik.

Etxahunek toki berezi bat dauka literatura mogimendu horretan. Bere 1923ko artikuluan, *Gure Herria*n agertua, erakusteko ez zela edozein olerkari Etxahun, Aita Lhandek idatzi zuen: «*Mous nous estimons dès lors en droit de tirer des nombreuses confidences éparses dans l'oeuvre d'Etchahun les éléments, sinon d'une étude définitive, du moins d'un travail d'approche sur l'un de nos plus curieux et, disons le tout de suite, l'un des plus grands poètes populaires, le Villon ou le Verlaine de la littérature basque.*» (*Gure Herria*, 1923, 423. or.)

Zer erran nahi du Aita Lhandek konparaketa hori egiten duelarik, Villon XV. mendeko olerkaria eta Verlaine (1844-1896) XIX. men-

deko olerkari lirikoarekin, gehiago dena Etxahun baino gazteagoa, 18 urte zituela Etxahun zendu zenean. Ez da dudarik Etxahunek ez zituela ez bat eta are gutiago bertzea ezagutzen. Lokarri bakarra hiruen artean da "bizitze mulde gaitza" ukan dutela hiruek, preso izanak direla hiruak, Villon bizia galtzeko irriskuan, urkatzekotan egonik garai batean, Verlaine osoki etsipenean sartua zorigaitzeko amodio eta Baudelairek zaukan eraginaren gatik, geroxago Rimbaudreki-lako ibilera dela eta presondegia ezagutu. Fama handiko bi olerkari bakoitza bere garaian pentsatzen duelarik Aita Lhandek araberako fama merezi duela Etxahunek.

Ez dut uste behar diren konparatu hiru olerkarien obrak. Alta, Aita Lhanderen ondotik joan dira Orixe lehenik idazten zuelarik Etxahun zela Verlaine euskalduna (*Euskal Eснаlea*, 1925, 45. or.); Zaitegik konparaketa egiten du Etxahun eta Villonen artean (*Eusko Gogo*, 1955, 44. or.) eta Yon Etxaidek lokarriak jartzen ditu Etxahun eta Rutebeufen artean. Euskaldun olerkaria zen Etxahun eta segur nago ezagutzen zituela euskal kantuak, ziberotarrak lehenik, baina manexak ere, hala nola Larralde-Bordaxuriren "Galerianoaren kantuak".

Bi adibidiren emateko, hona hemen Bordaxuriren bi neurtitz:

*Nehun deusik ebatsi, gizonik hil gabe
Sekulakotz galerak enetako dire.*

Etxahunen oihartzuna "Ahaide delezius" olerkian:

*Inori sos bat ebatsi gabe, ez eskandalik txerkatü
Hamar urteren galeretan nahi ükhen naie sartü.*

Batek bertzeak bezala bakoitzak bere zorigaitza, bere herrak familieren kontra bereziki azaldurik kantu batean Bordaxurik eta zenbat kantutan Etxahunek, berdin biek nahi dute egon euskaldunen go-goetan ukan ditzaten idatzi dituzten kantuak betiereko iraupena:

Bordaxurik:

*Kantu hok eman ditut Paubeko hirian,
Burdinez kargaturik, oi ! presondegian,
Bai eta kopiatu denbora berian
Orok kanta ditzaten Hazparne herrian.*

Etxahunek:

*Khantore hoiek huntû nütin Ünährritzeko olhetan,
Erromarar juiten nizala erraiten beütüt hoietan;
Maleruski ni hil banendi bidaje lazgarri hortan,
Ziberuan khanta-itzazie ene orhitzapenetan.*

Bada, dudarik gabe, bien arteko lokarria eta hortakotz Kamusarri-
rekin biak jarri ditut euskal olerkari erromantikoen zerrendan. Egia da
Etxahunek merezi duela toki berezi bat. Hala zion Jose Maria Donos-
tyk ziolarik: « *Etchahun ha añadido a la lira vasca la cuerda sorda y de
resonancia trémula y profunda de la amargura la desesperación y la
impotencia.* » (*La voz de España*, año XIII, nº 3585, p. 6) eta halaber
Aita Lhandek: « *Le génie a sa rançon. Etchahun doit en partie à ses
misères et à ses défauts eux-mêmes d'avoir été le poète le plus
original, le plus personnel, mais aussi le plus émouvant de toute la
littérature basque.* » (*Gure Herria*, 1923, 542. or.).

Bibliografia

- Haritschelhar Jean, *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862).
Contribution à l'étude de la poésie populaire basque du XIXe siècle*,
Baiona, 1969, 580 or.
- _____, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun (Texte – Traduction
– Variantes – Notes)*, Bilbo, 1970, 710 or.
- _____, "Etxahun eta Chamisso", *B.R.S.V.A.P.*, 1960, 71-83 or. eta *Gure
Herria*, 1962, 99-113 or.
- _____, "Martin Larralde-Bordachuri, le poète galérien", *Gure Herria*,
1963, 257-286 or.
- _____, "Manuscrits d'Etchahun récemment entrés au Musée Basque",
Bulletin du Musée Basque, 1964, 87-91 or.
- _____, "Une propriété souletine vers le milieu du XIXe siècle 'Etchahu-
nia'", *Bulletin du Musée Basque*, 1971, 189-194 or.
- _____, "Simbólica amatoria: los nombres de la mujer en la poesía popu-
lar vasca", *Estudios de Deusto*, 1972, 9-23 or.
- _____, "La création littéraire orale et écrite", *Etre Basque*, Toulouse,
1983, 267-309 or.
- _____, "La creación literaria oral y escrita", *Ser Vasco*, Bilbao, 1986,
269-308 or.

_____, "El romanticismo en el País Vasco", *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*, Buenos Aires, 1987, 2-13 or.

_____, "Etxahun et la langue française", *Lapurdum I*, Baiona, 1996, 121-139 or.

Lhande Pierre, "Le barde Etxahoun", *Gure Herria*, 1923, 420-430 or., 492-496 or., 534-542 or.

_____, et Larrasquet Jean, *Le poète Pierre Topet dit Etchahun (1786-1862) et ses oeuvres*, Euskalzaleen Biltzarra, 1946, 130 or.

Orpustan Jean-Baptiste, *Précis d'histoire littéraire basque (1545-1950). Cinq siècles de littérature en euskara*, Baigorri, 1996, 298 or.

Urkizu Patri, *Bertsolaritzaren Historia, Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoko bertso eta kantak, I Anonimoak*, 907 or., II 1545-1900, 935 or., Etor, Donostia, 1991.

Kantu, kanta, khantore, Baiona, 1967, 263 or.